

РОБІТНИЧИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ ЯК «ПОЗАШЛЮБНА ДИТИНА» ЛІБЕРАЛЬНОГО ФЕМІНІЗМУ.

У статті авторка через аналіз історії соціал-демократичних організацій намагається довести, що робітничий жіночий рух як у західних країнах, так і на теренах Російської імперії, цілком можна назвати «невдячною дитиною» буржуазного фемінізму всупереч висловам Кларі Цеткін. Також правомірність даної гіпотези доводиться на прикладі змісту діяльності жінівідділів, що презентували радянський фемінізм і на українських землях.

Ключові слова: ліберальний фемінізм, робітничий жіночий рух.

В статье автор анализирует истории социал-демократических организаций пытается доказать, что рабочее женское движение как в западных странах, так и на территории Российской империи, вполне можно назвать «неблагодарным ребенком» буржуазного феминизма вопреки высказываниям Клары Цеткин. Также правомерность данной гипотезы доказывается на примере содержания деятельности женотделов, презентовавших советский феминизм и на украинских землях.

Ключевые слова: либеральный феминизм, рабочее женское движение.

In the paper the author tries to prove by analysing the history of social and democratic organizations that labour women's movement both in Western countries and on the Russian Empire territory can be called the "ungrateful child" of bourgeois feminism in spite of the statements by Clara Zetkin. The validity of the hypothesis is also proved by way of the example of women's department activity that presented Soviet feminism and in the Ukrainian land.

Key words: liberal feminism, labour women's movement.

Постановка проблеми. Протягом десятиліть соціал-демократи в будь-якій країні позиціонували себе як заклятого ворога буржуазного фемінізму, в презентації більшовиків це взагалі отримало понятійний зсув у ментальному сприйнятті терміну «фемінізм» на пострадянському просторі. За часів СРСР його взагалі віднесли до міфології як і «буржуй», але при цьому максимально ще й вивели з історіографії, і в сучасників з'явилась впевненість, що це явище прийшло до нас із Заходу на межі буремних 80-90-х років ХХ століття. Тому про співвідношення пролетарського жіночого компоненту до ліберального фемінізму мова взагалі не йшла.

Аналіз актуальних досліджень через вище викладені обставини ускладнюється ще й тим, що вітчизняній історичній науці притаманно досі дореволюційний та післяреволюційний період дослідження, майже не вивчаються 1900-1930 ті роки в цілому: ніби більшовички та революціонерки взагалі з'явилися саме в жовтні 1917 року, а всі хто переймався ідеями ліберального фемінізму розчинились у безодні. Сучасний стан гендерних студій на пострадянських теренах все ще на початковій стадії і більшість теоретичних та методологічних засад беззастережно були нами перейняті у колег із Західної Європи та США. Але на скільки вони підходять для місцевих реалій, пошуки відповідей стали актуальними нещодавно. Одна із таких дискусій щодо верхньої хронологічної межі Першої хвилі фемінізму відбулась на круглому столі «Исторические изменения и трансформации феминизма» в ході виступу авторки на тему ««Советский феминизм» как результат первой волны феминизма на украинских землях (1900-1930-е годы)» [10, с.249-251].

Мета статті спробувати зробити перші кроки від етапу накопичення історичного матеріалу до його теоретичного переосмислення.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ століття у сучасниць не виникало сумнівів звідки були витокі організації робітниць. Найбільш красномовним доказом цього було партійне представництво на І Загальноросійському жіночому з'їзді в 1908 р., що був запланований ще в 1902 р. та постійно відкладався через політичні перепони: «від есерів на ньому була присутня легендарна Марія Спірідонова, від соціал-демократів Олександра Коллонтай, від кадетів – «єдиний чоловік кадетської партії» та одночасно єдина жінка-членкиня ЦК партії кадетів Аріадна Тиркова» [18]. І якщо О.Коллонтай презентувала меншовицьке крило (в останній момент через загрозу арешту вона передала свою доповідь Волковій), то Інеса Арманд – більшовицьке, причому знаходилась у бігах, але за фальшивими документами брала участь у економічній секції, і важко сказати, що більше спонукало її до таких дій: доля робітниць чи колишнє членство в московському «Товаристві покращення долі жінок», яке вона з 1900 р. ще й очолила, через рік від заснування [11]. Утім саме вона була у джерел започаткування більшовицького робітничого жіночого руху в Російській імперії і разом із Л.Сталь та Н.Крупською вносила остаточні правки в перші випуски журналу «Работница» [1, с.177-178].

Біографічні віхи абсолютної більшості революціонерок були концептуально однакові й різнилися лише в деталях. Класичний приклад спогади П.С.Івановської (1853-1935), яка була терористкою спочатку в складі «Народної волі» («процес 17-ти» 1883 р.), а після втечі з поселення в 1903 р. – в бойовій організації есерів: [В 1871-1873 pp.] «из нашей клерикальной школы [тульське духовне училище] – по пословице – «лиха беда начало» – целой группой учениц было положено начало движению к женскому образованию, женской независимости и раскрепощению» [8, с.34].

Одним із перших, хто «оголосив» війну буржуазним феміністкам був А.Бебель, який ще в 1872 р. під час ув'язнення підготував перше з 50-ти видань книги «Женщина и социализм» [6], утім він був діючим політиком, а вони реальними конкурентками, і в той період важко було однозначно вирішити, у кого більші шанси на зміни у виборчому законодавстві Німеччини: у представниць ліберальної буржуазії (на об'єднання яких уряд накладав усе більше заборон) чи у робітників-чоловіків (про виборче право для робітниць мова взагалі ще не велась навіть у середині соціал-демократичної партії Німеччини). Однак у його «Автобіографії» жіночі маркери презентовані тричі: щодо матері, найбільше, дружини і, як не дивно, лідерки німецького ліберального фемінізму Луизи Отто-Петерс (точніше згадувався редактор ліберально-демократичної газети доктор Петерс, як чоловік відомої...), а також про перший конгрес навесні 1865 р. в Лейпцигу під керівництвом останньої та Августи Шмідт, на якому була заснована Генеральна асоціація німецьких жінок (або в радянській інтерпретації Загальний німецький жіночий союз) [2]. І саме в цей період відбувається процес заснування соціал-демократичної партії Німеччини, що згодом стане прикладом для подібних об'єднань у світі, та особливо для революціонерів із Російської імперії, які ніби кальку зняли в усіх сферах.

За свідомством Лілі Браун, коли вона в розмові з А.Бебелем, що відбувалася в 1895 р. припустила, що він співчуває буржуазному жіночому рухові навіть більше, ніж вона, що свого часу брала в ньому участь, то той відповів: «Со стороны всегда виднее. Я не создаю себе никаких иллюзий; я только нахожу, что тактически было бы правильнее использовать возмущение против рейхстага буржуазных дам, чем отталкивать их от себя так грубо, как это делает Ванда Орбин. Женщины, несомненно, прогрессируют – их не следует ставить на одну доску с их партийными единомышленниками, либералами» [7, с.94]. Під Вандою Орбін мала на увазі Клара Цеткін, оскільки Л.Браун писала та збиралась публікувати свої «Мемуары социалистки», так би мовити, за гарячими слідами, а головне, коли більшість згаданих особистостей були живі та в розквіті політичної активності, в тому числі й її родина, цей літературний хід не торкнувся лише надто історичних постатей, але за біографічними подробицями з особистого життя [7, с.36] щодо В.Орбін двох варіантів бути не може.

Утім, на думку укладачів словника, фактам з якого щодо «жіночого питання» цілком можливо довіряти: не дивлячись на те, що ще в 1792 році Т. фон-Гіппель видав книгу «Ueber die bürgerliche Verbesserung der Weiber», де для державного блага вимагав звільнення жінки, сумісного виховання хлопчиків та дівчат, допуску жінок до всіх професій, але «Пропозиції Гіппеля не зустріли підтримки в німецькій літературі, й до останнього часу [початок ХХ ст.] в Німеччині практично не існувало політичного жіночого руху» [17]. Спогади Лілі Браун у певній мірі це підтверджують: «Женское социал-демократическое движение было тогда в большой немилости. Всякие союзы, основывавшиеся с самообразовательными целями, под малейшим предлогом закрывались...сажали их [учасниць] в тюрьму...И потому женское рабочее движение продолжало сидеть в подполье и носить характер потайной революционности, который сама партия постепенно утрачивала» [7, с.102]. То чи можливо за таких умов говорити про самостійний пролетарський жіночий рух, особливо, коли сама партія була заборонена з 1878 по 1890 pp. Скоріше можна казати, що це міф, який створила «королева без королівства» Клара Цеткін, а радянська історіографія максимально надала піар-послуги. Приміром, як зазначено в статті щодо «жіночого руху» у Великій радянській енциклопедії: «Наприкінці 19 ст. найбільшого розвитку пролетарський жіночий рух досяг в Німеччині... у 1891 у Штутгарті почав виходити журнал жінок-робітниць «Глайхгайт» [«Рівність»] («Gleichheit»; в 1892-1917 видавався під керівництвом К.Цеткін). З 1900 стали регулярно скликатися загальнонімецькі жіночі конференції» [5].

Але, хоча й важко віднайти хто ж був першим редактором, втім, по-перше, дане видання з'явилося тільки через рік після легалізації партії, тобто ні в еміграції, ні в підпіллі на батьківщині ніхто не переймався жіночим питанням, і К.Цеткін у тому числі. Досліджуючи внутрішньопартійні відносини в соціал-демократичних організаціях різних країн у різні часи щодо «жіночих підрозділів», можна спостерігати одну й ту ж саму картину – на цю посаду саме призначають і в основному за гендерною ознакою, і дійсно, значимі фігури так чи інакше уникали цього поприща

(Роза Люксембург, Анжеліка Балабанова, Євгенія Бош і т.д.). До речі, сама К.Ейсснер (Цеткін) була дочкою активної учасниці ліберального жіночого руху [13], після переїзду родини з саксонського містечка Відерау до Лейпцигу за розповсюдженою біографічною версією для надання кращої освіти дітям (утім, як вже вище зазначалось, саме Лейпциг був центром німецького фемінізму й там мешкали його лідери з якими вона й підтримувала тісні стосунки, і коли Клара підросла то брала участь в дискусійних засіданнях Загального німецького жіночого союзу (АДФ) [12]. Але після вступу до соціал-демократичної партії і до 1891 р. будь-які її біографи не згадують про гендерний напрямок її діяльності, навпаки всіляко робився акцент щодо високого ідеологічного та теоретичного рівня її праць суто гендерно-нейтральних, зокрема наводяться коментарі з листа Ф.Енгельса до П.Лафарга, датованого 16 травням 1889 р. [15]. Тобто, вона всіляко намагалась позбутися цього материнського спадку.

По-друге, саме напередодні, в 1889 р., помер Осип Цеткін - російський революціонер, батько її двох (позашлюбних) синів - і Клара Цеткін (але де-юре її прізвище все ж таки Ейсснер, бо не було ні вінчання ні громадянської церемонії, що була дозволена в Німеччині) залишилась у Франції без будь-яких засобів існування, тому цілком можна вважати, що це був скоріше благодійний вчинок із боку партійних керманців (бо саме тут вона багато спілкувалась із подружжям Лафарг та ін.). Інший приклад – колишня уродженка Чернігова Анжеліка Ісааківна Балабанова разом із Марією заснували на початку ХХ століття в Лугано першу в Італії соціал-демократичну газету для жінок «*Su, Compagne!*» при цьому запевняючи, що «Мы с ней обе враждебно относилась к любой форме феминизма [в 19-ть років вона покинула багату єврейську дворянську родину заради отримання вищої освіти]. Для нас борьба за освобождение женщин была только одним аспектом борьбы за освобождение человечества». У 1904 р. А.Балабанова прославилась завдяки статті-розслідуванню в цій газеті, а також у німецькій та французькій пресі щодо зловживань у швейцарських католицьких пансіонах, «які практично були жіночими монастирями в околицях текстильних фабрик» [3]. Але надалі її кар'єра, не дивлячись на такий старт, уже не носила гендерних ознак і ті ж більшовики використовували на маскулінних посадах: пост помічника Голови Раднаркому та Наркому іноземних справ Радянської України, членкиня Виконкому та секретар Комуністичного Інтернаціоналу [4] – на відміну від працевлаштування К.Цеткін.

Тим не менше, в 1905 р., як Клара Цеткін сама стверджує, була написана, а вперше частково опублікована брошура «в «Новом мировом календаре» германской социал-демократии за 1906 год», яка в 1929 р. вийшла в Москві під назвою «Очерк истории возникновения пролетарского женского движения в Германии» і навіть у радянському виданні авторка зазначила мету як: «Развернуть перед широкими массами почти неизвестную главу из истории пролетарского женского движения и германской социал-демократической партии...» [16, с.6]. Відповідно виникає питання, чому такий «масовий» пролетарський жіночий рух «майже невідомий» і це за умови 15-ти річного легального існування партії, члени якої неодноразово проходили до Рейхстагу, а головне існування гендерно орієнтованого журналу «Рівність», який за даними О.Коллонтай до 1907 р. розходився в кількості 70 тис. екземплярів і це за умови, що в Німеччині в професійних союзах нараховувалось більше 120 тис. робітниць, а до партії входило тільки 10500 робітниць [14, с. 83], тобто він не був вузько партійним, таким його можна вважати лише з 1910 р., до партії вступило 82 тис. жінок, а тираж зріс лише до 80 тис. [14, с. 94]. І головне, що бажання «просвітити» з'явилося на хвилі максимального підйому жіночого руху в усьому світі – навіть у відсталій Російській імперії був вже заснований Союз рівноправності жінок із філіалами в українських губерніях у тому числі, який офіційно висунув суто феміністичну вимогу – виборчі права без різниці статі.

Тим не менше, червоною ниткою через дану роботу йде єдина ідея: «Мысль о том, что классово-сознательное пролетарское женское движение организационно выросло из буржуазного женского движения, является просто легендой» [16, с. 43]. Але, в результаті все виявилось офіційною метою чи завданнями майбутньої праці, які так і не реалізувалися на практиці. З шести глав лише остання якимось презентує заявлену тему книги: «Гл. VI Первая организация германских пролетарок для классовой борьбы». При цьому в додатках розміщені три біографічних нариси: перший присвячений лідерці ліберального фемінізму в Німеччині – Луїзі Отто Петерс, другий – французькій феміністці Флорі Трістан, а третій – Юлію Моттелеру, взагалі чоловіку, соціал-демократу, який не мав жодного стосунку до «жіночого питання» в будь-якому класовому прояві. У цілому в неї вийшла, свого роду, ода французьким, німецьким та американським ліберальним феміністкам. Єдині чотири німецькі робітниці більш-менш підходящі під заявлену тематику, були насправді лише прибічницями-агітаторами партії із відповідними гендерними та класовими якостями. Одна з них, «Вебер – прекрасный пример – появлялась на собраниях по большей части

вместе со своими сыновьями, и присутствующие приветствовали ее так сердечно, как если бы она была их матерью» [16, с.108], до речі, К.Цеткін використовувала цей прийом, тільки вже її біографи сприйняли, як засіб маскуванню та пріоритет справи над материнськими почуттями. Жодним словом Клара Цеткін не обмовилась щодо жіночого партійного об'єднання, яке сама очолювала, хоча за спогадами Л.Браун, в основному це були саме робітниці. Утім А.Бebelь заздалегідь попереджав: «Советую вам, если вы хотите чего-нибудь добиться от наших товарищей-работниц, – войдите в сношения с Вандой Орбин. А лучше всего, съездите к ней сами. Если она будет против вашей затеи [відносно центральної комісії робітниць], они все ополчатся против вас» [7, с.34]. Скоріш за все, інші членкині комплексували поряд із редакторкою і в минулому вчителькою К.Цеткін, а тим більше перед аристократичним походженням самої мемуаристки, яка, як колишня «буржуазна феміністка» не побачила реального змісту в цих «посиденьках» [7, с.103-104], до речі, її ідею не підтримали, хоча за основу був взятий французький досвід, а в Радянській державі його на повну використали жінвідділи. Звісно, абсолютно довіряти «опортуністці» та «ревізіоністці», «бернштейнці» не можна, але навіть у радянській історіографії ми не знайдемо конкретних дій та пропозицій щодо поліпшення долі робітниць, лише виступи на загальних партійних жіночих конференціях, причому цілком феміністичного наповнення – щодо боротьби за жіночі виборчі права.

Тому, якщо аналізувати впевненість К.Цеткін у тому, що «...пролетарское женское движение ни в организационном, ни в идеологическом смысле не является по отношению к буржуазному женскому движению неблагодарным ребенком, оторвавшимся от матери. Оно выросло, как часть общего классового рабочего движения Германии...» [16, с.45], то можна прийти до висновку, що ця «невдячна дитина» зрелась «матері» заради міфічного соціал-демократичного «батьківства». Тільки от парадокс полягав у тому, що буржуазні феміністки в будь-якій країні ні те що не забороняли присутність робітниць чи соціал-демократок на своїх зібраннях та з'їздах, а навіть запрошували виступити їх лідерок, які в абсолютній більшості не мали й крихти пролетарського в своєму соціальному походженні (К.Цеткін, О.Коллонтай, І.Арманд і т.д.). От і виходить: «позашлюбна дитина» тільки навпаки, бо саме соціал-демократки не визнавали «материнства» хоч і були плоть від плоті, рано чи пізно свої ж одно партійці їх і звинувачували саме у «фемінізмі». Особливо презентабельні в цьому плані відносини в середині парткомітетів щодо працівниць жінвідділів після приходу до влади більшовиків, причому від Центрального Комітету до найменшого сільського чи виробничого партосередку. Оскільки зміст роботи цих відділів абсолютно відповідав ідеям ліберального фемінізму, про що свідчить, приміром, будь-яка справа колишнього партійного архіву в м. Києві під заголовком «відділ роботи серед жінок» [19], верхньою хронологічною межею Першої хвилі фемінізму є сенс вважати початок 1930-х рр., коли були ліквідовані залишки жінвідділів – жінорганізатори, делегатські зібрання та жінсектори.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, як би не відхрещувались усі соціал-демократи, хто працював з жіночим електоратом, від буржуазного фемінізму, але мета та зміст їх роботи залишались цілком феміністичним. У подальшому слід більш детально це дослідити у взаємовідносинах російських та німецьких соціал-демократів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алферова И.В. Женская большевистская печать: обстоятельства зарождения (1913-1914 гг.) // Научные ведомости Белгородского государственного университета. – Белгород, 2010. – №13(84) Вып.15. – С.174-181.
2. August Bebel. Reminiscences 1911 Written: 1910; Published: The Socialist Literature Company, 1911 (from the first German Edition) Online Version: Marxists Internet Archive, 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.marxists.org/archive/bebel/1911/reminiscences/ch01.htm>
3. Балабанова А. Моя жизнь – борьба. Мемуары русской социалистки. 1897-1938 My Life as a Rebel / Глебовская Л.И. - Москва: ЗАО «Центрополиграф», 2007. – 335 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/336553/read#t2>
4. Балабанова Анжелика Исааковна - <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
5. Балаховская Л.Г., Герман А.Б. Женский вопрос / Большая советская энциклопедия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/87177/>.
6. Бeбeль А. Жeнщина и социализм. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sovphil.narod.ru/-other/other003.rar>.
7. Браун Л. Роман моей жизни. Мемуары социалистки. Пер. с немец. З.Н.Журавской./ Лили Браун. – П.: Изд-во Петроградского Совета Рабочих и Крестьянских Депутатов, 1919. – Т.2. – 372 с.
8. Будницкий Олег Женщины-террористки России. Бескорыстные убийцы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.e-reading-lib.org/book.php?book=1005637

9. Вороніна М.С. Виборчі права жінок Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) Український жіночий рух на зламі тисячоліть. Матеріали I-ої міжнародної науково-теоретичної конференції 24-26 вересня 2004 року. – Львів, 2004. – С. 32-37.
10. Воронина М.С. «Советский феминизм» как результат первой волны феминизма на украинских землях (1900-1930-е годы)// Женщины и мужчины в контексте исторических перемен: Материалы Пятой международной научной конференции РАИЖИ и ИЭА РАН, 4-7 октября 2012 г., Тверь. – М.: ИЭА РАН – Т.2. – С.249-251.
11. Вольф В. Инесса Арманд. Идея женщины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://v-vulf.ru/officiel/officiel-46-2.htm>
12. Женщины в Германии в первой половине XX века. Цеткин Клара (1857-1933) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://yspu.yar.ru/hreader/1/?in=persons>
13. Лицо с банкноты, или Мать 8 марта – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravda.ru/society/fashion/07-03-2012/1109509-klara_zetkin_life-0/
14. Коллонтай А. М. Избранные статьи и речи. / Александра Михайловна Коллонтай— М.: Политиздат, 1972. — 430 с.
15. Пик Вильгельм «Клара Цеткин». Госполитиздат, Москва, 1957 г. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.biografia.ru/arhiv/klaracetkin.html>.
16. Цеткин Клара Очерк истории возникновения пролетарского женского движения в Германии. Перевод с рукописи. – М.: Изд-во коммунистической академии. – 150 с.
17. Эмансипация женщин Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. — С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон. 1890-1907. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/40687/
18. Юкина И.И. Первый всероссийский женский съезд // Вы и Мы. Диалог женщин. – М.: Эслан, 1998. – №6. – С.13-16. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.a-z.ru/women/texts/yukinar.htm>.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань. – Ф.20. – Оп.1.